

Anna Bujko

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4607-0448>

Problem zdrowia człowieka na łamach „Przeglądu Weterynaryjnego” (choroby cywilizacyjne)

Streszczenie: Celem artykułu jest pokazanie sytuacji zdrowotnej ludności na ziemiach polskich pod zaborami oraz w innych krajach, przedstawionych w „Przeglądzie Weterynaryjnym”, w kontekście najgroźniejszych dla człowieka chorób. Było to czasopismo branżowe, powstałe w 1886 r., w którym publikowali głównie polscy lekarze weterynarii. Stanowi ono doskonałe źródło dla badaczy historii weterynarii, ale również zawiera cenne informacje z zakresu medycyny. Tekst poświęcony jest najniebezpieczniejszym chorobom, z jakimi zmagano się w II połowie XIX i I połowie XX w. Redaktorzy i autorzy publikujący w periodyku byli świadkami największych odkryć medycyny. Ludwik Pasteur, Robert Koch i wielu innych – to nazwiska, które pojawiają się kartach czasopisma przez niemal kilkadziesiąt lat.

„Przegląd” pokazuje ogromny wpływ medycyny weterynaryjnej na zdrowie człowieka, dzięki której skutecznie walczone z chorobami zwierząt, stanowiących ogromne zagrożenie. Nowości w zakresie medycyny docierały do czytelników niemal na bieżąco. Na temat zdrowia człowieka pisali polscy autorzy; zamieszczano teksty pojawiające się w innych czasopismach, także zachodnich. Wiedzę na temat chorób, z jakimi zmagali się ówczesne społeczeństwa, uzupełniały omówienia najnowszej literatury, głównie zachodniej.

Słowa kluczowe: historia medycyny, epidemie w XIX w, gruźlica, wścieklizna, nowotwory, przełomowe odkrycia medycyny, Robert Koch, Ludwik Pasteur

W 1886 r. powstało pierwsze polskojęzyczne czasopismo z zakresu medycyny weterynaryjnej na ziemiach polskich pod zaborami pt. „Przegląd Weterynaryjny”. Konsolidacja polskiego środowiska weterynaryjnego nastąpiła w Galicji, gdzie dzięki dużej autonomii w II połowie XIX w. nastąpił rozkwit organizacji zakładanych przez reprezentantów niemal każdej dziedziny wiedzy. Początkowo miesięcznik, którego tytuł brzmiał „Przegląd Weterynarski”, był organem Galicyjskiego Towarzystwa Weterynarskiego.

Od 1920 r. wydawca periodyku przyjął nazwę Małopolskie Towarzystwo Lekarzy Weterynaryjnych, zmieniając także nazwę periodyku na „Przegląd Weterynaryjny. Miesięcznik poświęcony medycynie weterynaryjnej i hodowli”. Od 1924 r. periodyk był organem Małopolskiego Towarzystwa Lekarzy Weterynarii i Towarzystwa Lekarzy Weterynaryjnych Województwa Krakowskiego i Śląskiego (periodyk stał się również organem Krakowsko-Śląskiego Towarzystwa Lekarzy Weterynaryjnych). W 1930 r. doszło do zjednoczenia towarzystw lokalnych – od tego momentu wydawcą „Przeglądu Weterynaryjnego” było Zrzeszenie Lekarzy Weterynaryjnych Rzeczypospolitej Polskiej. W 1937 r. ponownie zmieniono tytuł na „Przegląd Weterynaryjny. Miesięcznik poświęcony naukom weterynaryjnym”¹.

II połowa XIX w. to także rozwój szkolnictwa weterynaryjnego na ziemiach polskich. Tworzyli je wybitni medycy, jak: Henryk Kadyi, Antoni Barański, Józef Szpilman, Gustaw Piotrowski, Jan Prus i wielu innych, którzy stanowili filar rozwijającej się medycyny weterynaryjnej. Gruntowne przygotowanie w zakresie medycyny, ale przede wszystkim zależność między medycyną „ludzką” i medycyną weterynaryjną, wpłynęło na tematykę podejmowaną na łamach czasopisma.

Gruźlica

Duże znaczenie dla zdrowia człowieka miały występujące choroby oraz badania nad lekami i szczepionkami. W I połowie XIX w. najniebezpieczniejszą chorobą dla człowieka była cholera. W latach 30. zagrożone epidemią było każde państwo europejskie; z czasem choroba rozprzestrzeniła się także na Stany Zjednoczone (źródłem zakażeń była m.in. woda). Dzięki postępom w medycynie i rozwojowi cywilizacyjnemu cholera została opanowana². Pomimo poprawy sytuacji, na przestrzeni lat zdarzały się mniej groźne zachorowania, w porównaniu z epidemią z pierwszej połowy XIX w. wręcz sporadyczne. W „Przeglądzie Weterynaryjnym” w 1910 r. pisano o zachorowaniach w południowej Rosji³, gdzie w czasach, gdy liczba zachorowań była niewielka, cholera wywoływała ogromny strach u ludzi⁴.

¹ Więcej na temat powstania i funkcjonowania czasopisma zob. S. Baran, L. Lutsyk, L. Levytska, „Przegląd Weterynaryjny” („Przegląd Weterynaryjny”) jako odzwierciedlenie medycyny weterynaryjnej, nauki i edukacji, „Forum Bibliotek Medycznych”, R. 20, 2017, nr 2, s. 226–237; A. Bujko, S. Baran, *Zarys dziejów „Przeglądu Weterynaryjnego” (historia, tematyka, redaktorzy)* [online] [dostęp 26.08.2019] <<http://wmbc.olsztyn.pl/Content/5467/Przegl%C4%85d%20Weterynaryjny%2015%20II%202018.pdf>>.

² A. Chwalba, *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2008, s. 125, 126.

³ *Cholera i dzuma*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 7, s. 281.

⁴ Obawy potwierdzają doniesienia na łamach periodyku o ludziach, którzy „napadli na jadącego przez wieś [Korsakówkę] weterynarza, »który rozszerzał cholere« i ciężko go pobili”. *Cholera powodem zamachu na lekarza weterynaryjnego*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 10, s. 409.

W II połowie XIX w. miejsce cholery zajęła gruźlica, która była jedną z głównych przyczyn zgonów na świecie⁵. Trudno ustalić dokładnie ich liczbę; różne odmiany gruźlicy (np. opon mózgowych i innych narządów) wykazywano w rejestrach dopiero od początku 1900 r. Była to choroba, na którą w II połowie XIX w. miała umierać co siódma osoba w Europie (co trzecia wśród ludzi młodych)⁶. Według innych danych pod koniec XIX w. była powodem co czwartego zgonu w Anglii, w miastach niemieckich – co drugiego, a w Stanach Zjednoczonych gruźlica była główną przyczyną śmierci⁷. Zachorowania dobrze obrazują statystyki z Lwowa, gdzie w latach 1890–1914 na gruźlicę umierał co czwarty mieszkaniec miasta⁸.

Najczęściej diagnozowaną odmianą była gruźlica płuc. Choć największą śmiertelność odnotowywano wśród osób o niższym statusie społecznym, na gruźlicę mógł zachorować każdy⁹. Na suchoty – tak wówczas ją nazywano ze względu na objaw suchego, męczącego kaszlu – chorowali głównie ludzie ubożsi, „niedożywieni i ciężko pracujący”¹⁰. Wpływ na to miała wielka rewolucja przemysłowa II połowy XIX w. i złe warunki życia nowej klasy robotniczej, wśród której największą liczbę zachorowań odnotowywano także przed I wojną światową¹¹. Wzrost zapadalności na gruźlicę na skalę niemal epidemii tak podsumował Andrzej Chwalba: „Za rozwój przemysłowy cywilizacja ludzka płaciła wysoką cenę degeneracji wielu istnień ludzkich i rozprzestrzeniania się gruźlicy, która zajęła miejsce dżumy i stopniowo wypełniała miejsce po słabnącej cholercie”¹². Była to choroba, na którą długo nie było lekarstwa. Zanim je wynaleziono, stosowano różne metody leczenia – toniki, balsamy lub olej z wątroby dorsza¹³.

Ta „pospolitość” gruźlicy znalazła odzwierciedlenie w tekstach, które ukazywały się na łamach „Przeglądu Weterynaryjnego”. Pisano o gruźlicy u zwierząt¹⁴ i jej wpływie na

⁵ Th. Goetz, *Cudowny lek. Robert Koch, Ludwik Pasteur i prątki gruźlicy*, Kraków 2015, s. 9.

⁶ Z. Zwolska, *Koch i jego dokonania. Rys historyczny*, „Postępy Mikrobiologii” 2010, t. 49, nr 3, s. 144 [online] [dostęp: 20.08.2019] <<http://www.pm.microbiology.pl/web/pelne/vol4932010.pdf>>.

⁷ Th. Goetz, op. cit., s. 10.

⁸ W. Berner, *Stan sanitarny, ochrona zdrowia i sytuacja epidemiologiczna chorób zakaźnych we Lwowie w okresie Autonomii Galicyjskiej (lata 60./70. XIX w. – do 1914 r.)*, „Przegląd Epidemiologiczny” 2007, t. 61, s. 820 [online] [dostęp: 19.08.2019] <<http://www.przglepidemiol.pzh.gov.pl/stan-sanitarny-ochrona-zdrowia-i-sytuacja-epidemiologiczna-chorob-zakaznych-we-lwowie-w-okresie-autonomii-galicyjskiej-lata-60-70-xix-w-do-1914-r?lang=pl>>.

⁹ Ibidem, s. 820.

¹⁰ A. Fijałek, J. Supady, *Gruźlica płuc w Łodzi od schyłku wieku XIX do 1918 r.*, Łódź 2002, s. 15.

¹¹ Ibidem, s. 19; J. Ryffié, J. Ch. Sournia, *Historia epidemii. Od dżumy do AIDS*, Warszawa 1996, s. 148, 150.

¹² A. Chwalba, op. cit., s. 127.

¹³ Th. Goetz, op. cit., s. 13.

¹⁴ *Gruźlica bydła w Niemczech*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 2, s. 58; *Gruźlica lwa*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 9, s. 291; *Gruźlica mięśni u świń*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 4, s. 121, 122; *Gruźlica psa*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 8, s. 255; *Gruźlica ryb*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 12, s. 382; *Gruźlica skóry u bydła*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 8, s. 256; *Gruźlica u kóz*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1894, nr 10, s. 334, 335; *Gruźlica u papug*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 10, s. 312, 313;

zdrowie człowieka¹⁵. Opisywano różne sposoby walki z chorobą w Europie, ale również na innych kontynentach¹⁶. Z entuzjazmem – przynajmniej na początku¹⁷ – przyjmowano wszelkie nowinki medyczne w walce z chorobą. Nie pozostała bez echa wiadomość o osiągnięciach Roberta Kocha z Berlina¹⁸, który w 1882 r. odkrył prątek gruźlicy¹⁹, co było przełomem w walce z chorobą. Przyniosło to Kochowi – docenionemu na tym polu także na łamach „Przeglądu” – ogromną sławę, którego „imię [...] jako odkrywcy prątka gruźlicy na zawsze związało się z naukami weterynaryjnymi”²⁰. W periodyku pisano także: „Gdy Prof. Koch przed laty ogłosił swój sposób leczenia suchot za pomocą tuberkuliny, ze wszystkich krańców świata zaczęła się wędrówka do Berlina, jakby do cudownego miejsca”²¹. Przyjazdy chorych z całej Europy nasiliły się w 1890 r. W hotelach i szpitalach brakowało miejsc; ze względu na tak ogromną liczbę chorych miastu groził wybuch epidemii. Do Kocha zaczęły także nadchodzić listy z każdej części świata z prośbą o udostępnienie leku – od lekarzy, ale przede wszystkim chorych na gruźlicę²².

S. Królikowski, *Gruźlica u papugi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 3, s. 68, 69; *Krowianka i gruźlica*, „Przegląd Weterynaryjny” 1895, nr 9, s. 302; *Nocar. Gruźlica u zwierząt domowych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1895, nr 5, s. 167–172.

¹⁵ *Gruźlica ludzi i bydła*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1904, nr 5, s. 209; *Gruźlica ludzka a ptasia*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1897, nr 7, s. 215; *Gruźlica zwierząt a ludzie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1905, nr 1, s. 31; *Gruźlica zwierząt i ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1904, nr 10, s. 422; [S. K.], *Faure. La tuberculose humaine, la tuberculose bovine et la tuberculose aviaire sont une (Gruźlica ludzka, bydłeca i ptasia są identyczne.)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 3, s. 110; *Prof. Sheridan Delépine. (Manchester). Czy gruźlica ludzka przenosi się na bydło rogatego?*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 5, s. 198, 199; *Stosunek pomiędzy gruźlicą człowieka i gruźlicą bydła rogatego*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1889, nr 12, s. 299, 300.

¹⁶ *Gruźlica u bydła w Morawii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 5, s. 164, 165; *Gruźlica u bydła rogatego w Anglii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 7, s. 243; *Gruźlica w rzeźniach niemieckich*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 5, s. 164; T. Sochaniewicz, *Walka z gruźlicą u bydła rogatego w Galicji*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 2, s. 41–46; *Statystyka gruźlicy w Saksonii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1894, nr 3, s. 92; E. Średniawa, *Tępienie gruźlicy na Litwie (Tlumieni tuberkulosy zvirat w Litwie)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1939, nr 2, s. 130, 131; E. Średniawa, *Kral E.: Zwalczenie gruźlicy w Danii*, „Przegląd Weterynaryjny” 1938, nr 10, s. 767; *Walka z gruźlicą na Węgrzech*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 11, s. 353, 354; *Walka z gruźlicą w Australii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 3, s. 87; *Walka z gruźlicą w Austrii niższej*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 2, s. 47–49; *Walka z gruźlicą w Królestwie Polskiem*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 4, s. 137.

¹⁷ Redaktorzy „Przeglądu Weterynaryjnego” zupełnie pominęli fakt przyznania Robertowi Kochowi nagrody Nobla w 1905 r.

¹⁸ Robert Koch (1843–1910) ukończył studia w Getyndze, następnie podjął pracę w szpitalu psychiatrycznym w Hamburgu i jako lekarz wiejski w Wolsztynie. W 1880 r. przeniósł się do Berlina. Po sukcesach w leczeniu gruźlicy podjął pracę w utworzonym Institut für Infektionskrankheiten. – A. Śródka, *Rozwój nauk podstawowych i przedklinicznych*, [w:] *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 2014, s. 269. Uważany jest za twórcę teorii zarazków. Poza badaniami nad gruźlicą odkrył bakterię wywołującą wąglika. Th. Goetz, op. cit., s. 57–62, 79 i in.

¹⁹ J. Ryfflé Jacques, J. Ch. Sournia, op. cit., s. 151. Robert Koch oprócz gruźlicy badał przyczyny takich chorób, jak wąglik i cholera (odkrył pałeczkę wąglika). Opisał mechanizm powstawania tych chorób, co – obok Ludwika Pasteura – dało mu pierwsze miejsce wśród twórców mikrobiologii. Th. Goetz, op. cit., s. 62.

²⁰ [Incipit] *Prof. Dr. Robert Koch*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 6, s. 242.

²¹ M. Żórawski, *Gruźlica w świetle doświadczeń Kocha*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 11, s. 373.

²² Th. Goetz, op. cit., s. 7–9.

Jego sława sięgała po Japonię, gdzie uznano go nawet za półboga i z wdzięczności jego imieniem nazwano jedną ze świątyń²³.

Nie może dziwić fakt, że pod koniec XIX w. lek, o którym – jak pisano w „Przeglądzie” – był wciąż w fazie testów, z pewnymi ograniczeniami został dopuszczony do obrotu (pisano, że „jest środkiem tajnym”²⁴). W Austro-Węgrzech mógł być stosowany u człowieka tylko, gdy pochodził z pewnego źródła, „jeżeli jakość jego nie jest upośledzoną pomimo rozcieńczenia [...]. Ambulatoryjnego leczenia chorych tym środkiem bez zapewnionej opieki lekarskiej w celu udzielenia pomocy z a k a z u j e s i ę [...].”²⁵. Lekarze, którzy zdecydowali się na leczenie środkiem Kocha, musieli zawiadomić policję sanitarną. To samo należało uczynić w przypadku śmierci pacjenta po zastosowanym leczeniu²⁶.

Wiadomo, że metoda leczenia gruźlicy wynaleziona przez Roberta Kocha okazała się nieskuteczna, choć stan niektórych leczonych faktycznie ulegał poprawie. Nietrwająca zbyt długo euforia była tak ogromna, że na gruźlicę szczepiono nawet noworodki, pomimo iż były głosy, że jest to zbyt ryzykowne. Niestety, pacjenci leczeni metodą Kocha zaczęli umierać²⁷. Niedługo po ogłoszeniu przez bakteriologa swojego wynalazku, na łamach „Przeglądu” zaczęły pojawiać się pierwsze słowa krytyki: „prawie ogólne nastąpiło [rozczarowanie], wartość bowiem lecznicza tego środka okazała się bardzo wątpliwą, nie zanotowano bowiem do tej chwili ani jednego wypadku wyleczenia gruźlicy [...]. Żałować tylko wypada, że Prof. Koch za wcześniej zaczął swój środek stosować w praktyce”²⁸. Kocha krytykowało również europejskie środowisko medyczne. Według niemieckiego patologa Rudolfa Virchowa²⁹ terapia Kocha była, po pierwsze, nieskuteczna, a po drugie, przyczyniała się do rozwoju choroby, a w następstwie zgonu³⁰. Stanowisko Kocha broniące leku na gruźlicę publikowano na łamach „przeglądu Weterynaryjnego”. Powoływał się on na badania potwierdzające skuteczność leku, które prowadził na 150 chorych w jednym z berlińskich szpitali³¹. Nie obyło się także bez polemiki na temat przyczyn choroby. Ze sprzeciwem spotkał się m.in. pogląd bakteriologa, że gruźlica u człowieka nie jest chorobą odzwierzęcą (według Kocha nie można było zarazić się poprzez kon-

²³ E. Dzięciołowska-Baran, A. Gawlikowska-Sroka, *Gruźlica – niekończąca się opowieść*, „Annales Academie Medicine Stetinensis. Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2019, nr 2, s. 159 [online] [dostęp: 16.08.2019] <https://www.pum.edu.pl/_data/assets/file/0004/70627/59-02_157-161.pdf>.

²⁴ *Leczenie gruźlicy środkiem Kocha*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 1, s. 22.

²⁵ *Ibidem*, s. 22, 23.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Th. Goetz, *op. cit.*, s. 287.

²⁸ *Kochinum*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 2, s. 42, 43.

²⁹ *Virchow: O działaniu szczepionki Kocha na wewnętrzne narządy indywidualów gruźliczych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 4, s. 93, 94.

³⁰ E. Dzięciołowska-Baran, A. Gawlikowska-Sroka, *op. cit.*, s. 159; Th. Goetz, *op. cit.*, s. 293.

³¹ *Dalszy ciąg doniesień o środku przeciw gruźlicy, podał R. Koch*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 3, s. 68–71.

takt z zakażonym bydłem)³². Determinacja jego przeciwników była tak ogromna, że w 1902 r. jeden z francuskich lekarzy zaszczerpił sobie prątki gruźlicy bydłowej w celu udowodnienia, że chorobą może zarazić się człowiek³³.

W tym czasie – poza Kochem – badania nad szczepionką na gruźlicę prowadzono w innych ośrodkach naukowych. Z „Przeglądu” dowiadujemy się również o innych metodach leczenia. Według jednego z francuskich medyków jedną z metod miało być przetaczanie krwi kóz, które są odporne na prątki gruźlicy³⁴. Badania nad leczeniem gruźlicy krwią zwierzęcą, stosowaną w formie zastrzyków, prowadzono także czterdzieści lat później. Poprawa zdrowia u chorego miała następować po 5, 6 zastrzykach. Odnotowywano także wzrost wagi nawet o 15 kg³⁵. Natomiast jeden z francuskich lekarzy doradzał stosowanie zastrzyków z roztworu jodoformu i gajajakolu w wyjałowionej oliwie³⁶.

Wścieklizna

Redaktorzy „Przeglądu Weterynaryjnego” byli świadkami kolejnej rewolucji w medycynie, jaką było wynalezienie leku na wściekliznę. Dotychczas chorobę leczono m.in. poprzez zanurzanie chorego w słonej wodzie; rany po ugryzieniach wypalano także różnymi środkami chemicznymi³⁷. Do momentu wynalezienia szczepionki jednym z głównych sposobów przeciwdziałania chorobie było zachowanie odpowiednich środków ostrożności. Panowało wówczas przekonanie, że wścieklizna powstaje samorzutnie u psów i wilków. Rzeczywiście najczęściej wścieklizna była przenoszona przez psy, choć jej nosicielami były także inne zwierzęta, mające styczność z ludźmi: konie, koty, myszy, szczury, ale także świnie, wiewiórki, a nawet małpy, papugi, zmije i ryby (szczupaki)³⁸.

³² [Incipit] *Gruźlica bydła rogatego nie jest chorobą jednoznaczną z gruźlicą człowieka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 8, 9, s. 306, 307.

³³ *Umyślnie samozakażenie gruźlicą*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 11, s. 476. Garnault namawiał nawet Kocha, aby ten zaszczerpił mu gruźlicę, na co ten się nie zgodził. Po szczepieniu w miejscu ukłucia wytworzył się guz. W „Czasopiśmie Lekarskim” napisano, że był to człowiek młody i zdrowy, „budowy atletycznej”, jednak znany wśród kolegów jako dziwak. *Doświadczenie dra Garnaulta*, „Czasopismo Lekarskie”, 1902, nr 8, s. 379 [online] [dostęp: 26.08.2019] <http://bc.wimbp.lodz.pl/Content/72075/CzasopismoLekarskie1902_T4nr08a.pdf>.

³⁴ *Leczenie gruźlicy*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 3, s. 77.

³⁵ *Leczenie gruźlicy u ludzi krwią zwierzęcą*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1929, nr 4, s. 161.

³⁶ [Incipit] *Przeciw gruźlicy zaleca dr Picot*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 9, s. 215.

³⁷ D. Gayówna, *Dobroczyńca ludzkości. Ludwik Pasteur: Życie i działalność*, Warszawa 1959, s. 104.

³⁸ *Ukąszenia przez psy we Lwowie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 198.

Tabela 1. Zachorowania na wściekliznę w latach 1899–1905

Miasto	Rok					1906
	1899	1902	1903	1904	1905	
Lwów	107	105	103	70	134	143
Warszawa	31	57	–	64	[brak danych]	[brak danych]
Wiedeń	[brak danych]	43	41	55	79	[brak danych]

Opracowanie własne na podstawie: *Statystyka osób pokąsanych we Lwowie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1907, nr 5, s. 179; *Ukąszenia przez psy we Lwowie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 199.

W tabeli 1 przedstawiono zachorowania na wściekliznę w wybranych miastach. Należy podkreślić, iż dane te obejmują osoby, które zgłosiły się do placówek zapewniających pomoc – nie wiadomo, ile było niezgłoszonych przypadków zakażenia. Dużo lepiej wyglądała sytuacja w Niemczech, gdzie – jak pisano w „Przeglądzie Weterynaryjnym” – w 1906 r. „wścieklizna u zwierząt wygasa, a wodowstręt u ludzi należy do nadzwyczajnych rzadkości”³⁹. Z powodu dużej liczby zachorowań we Lwowie w 1906 r. planowano nawet wprowadzić „przymus kagańcowy”⁴⁰. Takie rozwiązanie zostało przyjęte w Londynie już w 1889 r.⁴¹

Przełomem w walce z wścieklizną były badania Ludwika Pasteura, których wynikiem było wynalezienie szczepionki testowanej początkowo na zwierzętach⁴². Od 1886 r. zaczęto na stałe stosować szczepienia u ludzi. W 1885 r. lek został uznany we Francji za skuteczny środek w walce przeciwko wściekliznie. W tym roku Pasteur zastosował ją po raz pierwszy u człowieka⁴³.

Wynalezienie szczepionki cieszyło się ogromnym zainteresowaniem. Do jego pracownicy zaczęli zgłaszać się chorzy z całej Europy. W pierwszym roku Pasteur zaszczepił 350 osób mających kontakt z zarażonymi zwierzętami (jedna zmarła dlatego, że zbyt późno została poddana leczeniu)⁴⁴. W ciągu 1887 r. na prawie 2,7 tys. osób leczonych przez Pasteura zmarło tylko 35 (1,8%)⁴⁵. Wyniki tych badań wpłynęły na to, że w 1887 r. angielscy medycy uznali badania Pasteura za przełomowe i orzekli, że „wyna-

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ [Incipit] *Szerzenie się wścieklizny w naszym kraju*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 198.

⁴¹ *Przymus kagańcowy i wścieklizna psów*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 8, 9, s. 277.

⁴² Ludwik Pasteur był pewien, że chorobę powodują zarazki, które dostają się do krwi człowieka poprzez ugryzienie przez zakażone zwierzę. Według jego przypuszczeń siedliskiem choroby był centralny system nerwowy. D. Gayówna, op. cit., s. 107, 108.

⁴³ Ibidem, s. 109. 26 października 1885 r. na posiedzeniu paryskiej Akademii Umiejętności Ludwik Pasteur przedstawił wyniki swoich badań informując, że pierwsi leczeni jego metodą pacjenci (Meister i Jupill) wyzdrowieli. P. Seifman, *L. Pasteur. Wyniki szczepienia zapobiegawczego stosowanego przezeń po ukąszeniu przez psa wściekłego*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1886, nr 4, s. 74.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ A. Żenczykowski, *Pogląd na społeczny stan nauki o wściekliznie i na ochronie przeciwko niej szczepienia*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1888, nr 4, s. 86.

lazeł szczepień ochronnych przeciwko wścieklicznie może być porównywalny z wynalazkiem szczepień przeciwko ospie [prawdziwej]⁴⁶. W 1895 r. w Paryżu zaszczepiono ponad 1500 osób⁴⁷.

Pierwszym krajem, w którym zapoczątkowano masowe szczepienia przeciw wścieklicznie była Francja⁴⁸, gdzie powstał pierwszy Instytut Pasteura. Z czasem instytuty pasteurowskie zaczęły powstawać w innych krajach Europy. Jeżeli chodzi o ziemie polskie, to w 1901 r. w Krakowie przeciw wścieklicznie zaszczepiono 647 osób⁴⁹. Systematycznie zwiększała się liczba osób zaszczepionych oraz objętych leczeniem. W warszawskiej pracowni bakteriologicznej, przy której działał Instytut Pasteurowski kierowany przez Władysława Palmirskiego i Zenona Karłowskiego, w 1904 r. zaszczepiono 1070 osób⁵⁰, a w 1911 – 2045 osób⁵¹. Według redaktorów „Przeglądu Weterynaryjnego”, na początku XX w. najwięcej szczepień odnotowano w Odessie, gdzie szczepiono nawet 250 osób dziennie, pochodzących głównie z południowej Rosji⁵².

Badania nad rakiem

Z „Przeglądu Weterynaryjnego” można dowiedzieć się o kolejnej chorobie, trudnej do wyleczenia nawet dzisiaj, czyli raku. Redakcja donosiła o najnowszych badaniach, prowadzonych przez najważniejsze ośrodki naukowe w Europie. Temat nowotworów podejmowano od początku istnienia czasopisma. „Do ostatnich czasów jedyną kuracją raka – pisano – było jego doszczętne wycięcie nożem. Tylko w operacji upatrywaliśmy ratunek w tej strasznej chorobie”⁵³. Dlatego z nadzieją na osiągnięcie pożądanych rezultatów pisano o badaniach prowadzonych w Europie. Wśród medyków szukających leku na raka pojawiają się takie nazwiska, jak Rudolf Virchow, główny – obok Karola Rokitansky’ego – twórca patologii, który jako pierwszy przedstawił całościowo przyczyny i przebieg raka⁵⁴. Jego wkład w rozwój medycyny doceniano także na łamach periodyku: „200-tny tom »Virchow’s Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin« wyszedł spod prasy! Nie każdy może widzieć kamienne lub

⁴⁶ Ibidem, s. 88.

⁴⁷ *Z Instytutu Pasteura w Paryżu*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 4, s. 126.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ [Incipit] *Szczepienie ochronne u ludzi przeciw wodowstrętowi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 10, s. 436.

⁵⁰ *Wł. Palmirski i Z. Karłowski. Wyniki szczepień ochronnych według metody Pasteur’a w roku 1904*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 189.

⁵¹ *Wyniki szczepień zapobiegawczych według metody Pasteur’a w roku 1911. Z pracowni bakteriologicznej Wł. Palmirskiego i Z. Kozłowskiego*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1913, nr 7, s. 213.

⁵² [Incipit] *Szczepienia ludzi pokąsanych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1904, nr 11, s. 484.

⁵³ *Leczenie raka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1888, nr 2, s. 44.

⁵⁴ B. Seyda, *Dzieje medycyny w zarysie. Cz. 2 (od połowy XVII do połowy XX stulecia)*, Warszawa 1965, s. 61, 62; A. Śródka, op. cit., s. 246.

spizowe pomniki Virchow’a [...] ale włąłą papierową cegielkę cywilizacyjnego dorobku zna každy, komu nieobca jest wiedza w zakresie nauk lekarskich”⁵⁵.

W jednym z numerów z 1888 r. donoszono o najnowszych odkryciach w kierunku etiologii nowotworu, jak np. wynalezienie prątków raka⁵⁶. Wbrew stanowisku środowiska medyków z Wiednia, które w połowie XIX w. zupełnie kwestionowało możliwość wyleczenia jakimikolwiek środkami farmakologicznymi, z czasopisma dowiadujemy się o zwalczaniu raka za pomocą środków farmakologicznych. Były to np. proszek sabiny (Pulv. Sabinae), zastosowany przy leczeniu raka ucha lub „terpentyna z Chios” (terpentyna cypryjska) w połączeniu z rezorcyną, podawana 3–4 razy dziennie. Według badań, leczenie to przyniosło świetne rezultaty w leczeniu m.in. raka języka, wargi i szyjki macicy⁵⁷. W trzecim dziesięcioleciu XX w. pojawiła się nowa metoda – leczenie za pomocą ołowiu, które trwało do trzech miesięcy. Polegało ono na wstrzykiwaniu do żył roztworu ołowiu [sic!]. Przeciwwskazaniem w zastosowaniu tej terapii były m.in. choroby nerek, żółtaczka i anemia⁵⁸. Nowotwory próbowano leczyć również węglanem wapnia (Calcium Carbonicum) ze skorup ostryg podawanym trzy razy dziennie przez trzy miesiące⁵⁹. Na raka twarzy i warg miał pomagać sok z rośliny Euphorbiaceae rosnącej w Brazylii, który „zmieszany z waseliną lub lanoliną wciera [się] szczotką w guzy rakowe co 2–3 dzień, przyczem powstają silne bóle. Środek ten drażni silnie tkaninę wrzodów rakowych i pobudza do powstania zdrowej ziarniny”⁶⁰. Na raka stosowano również rezorcynę, decocum Zittmanna z arsenikiem, w przypadku raka żołądka korę kondurango (uzyskiwanej z rośliny tojowca kondurango), która miała nawet powodować wzrost wagi, a raka macicy leczono tamponami nasączonymi w glicerynie⁶¹. Badania prowadzili także uczeni japońscy, którzy w 1924 r. ogłosili skuteczność w walce z rakiem leku roślinnego o nazwie „Carcinolysin”, do którego wyrobu używano rosnących tam roślin⁶².

Na łamach periodyku publikowano informacje na temat „przeciętnego czasu trwałości raka”⁶³. I tak na przykład w przypadku raka piersi od wystąpienia pierwszych objawów chorobowych (zauważonych przez chorą) do śmierci, według badań Borkowa i Leeminga, minęło od 24 do 44 miesięcy, raka macicy – od 13 do 24, języka – od 9 do 16, odbytu – od 9 do 25⁶⁴.

⁵⁵ [Incipit] *200-tny tom „Virchow’s Archiv, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 2, s. 75. Czasopismo zostało założone przez Rudolfa Virchowa w 1847 r.*

⁵⁶ *Prątek raka, „Przegląd Weterynaryjny”, 1888, nr 2, s. 43, 44.*

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Francis Carter Wood. Stosowanie roztworu koloidalnego ołowiu w leczeniu raka, „Przegląd Weterynaryjny”, 1928, nr 7, 8, s. 373.*

⁵⁹ *Prątek raka, „Przegląd Weterynaryjny”, 1888, nr 2, s. 45. Obecnie węglan wapnia stosuje się przy chorobach nerek i kości.*

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² [Incipit] *„Carcinolysin”, „Przegląd Weterynaryjny”, 1924, nr 3, 4, s. 125.*

⁶³ *Przeciętny czas trwałości raka, „Przegląd Weterynaryjny”, 1925, nr 9, s. 341.*

⁶⁴ *Ibidem.*

Redaktorzy czasopisma podkreślali brak zadowalającego postępu w badaniach. Dołączenie nowotworu do chorób, które w XIX w. zaczęto traktować bardzo poważnie, miało wyraz w konsolidacji środowiska medycznego. W 1901 r. odbył się w Chicago pierwszy kongres poświęcony przyczynom, leczeniu i zapobieganiu raka⁶⁵; zaczęły powstawać także pierwsze instytuty – jednymi z pierwszych były placówki w Berlinie, Heidelbergu, Marburgu⁶⁶ i Sztokholmie⁶⁷. W 1906 r. w Paryżu powstał komitet zwalczania raka⁶⁸, w 1911 r. podobną organizację powołano w Austrii, w której skład weszli także Polacy (prof. Ludwik Rydygier)⁶⁹.

Inne choroby

Ludność była narażona także na inne choroby. Oprócz gruźlicy, do najgroźniejszych chorób zakaźnych należały ospa prawdziwa, płonica, błonica, krztusiec, odra, dur brzuszny, czerwonka i dur plamisty⁷⁰.

Tabela 2. Zgony w Galicji w 1887 r. (śmierć naturalna) na około 6 mln mieszkańców

Rodzaj choroby*	Rok	
	1878	1887
apopleksja (udar mózgu)	2468	2613
„brak sił żywotnych”*	33 863	38 432
cholera	148	128
choroby zapalne naczyń oddechowych	16 237	22 414
czerwonka	4019	7711
dyferyt (błonica)	18 489	17 312
koklusz (krztusiec)	14 406	12 177
nieżyt jelit	3226	4291
ospa prawdziwa bydła	1429	4076
odra	3939	4826
rakowe zwyrodnienia	896	1294
suchoty (gruźlica płuc)	20 086	21 220

⁶⁵ [Incipit] *Kongres*, „Przegląd Weterynarski”, 1901, nr 5, s. 181.

⁶⁶ [Incipit] *Instytut badań raka*, „Przegląd Weterynarski”, 1905, nr 3, s. 125.

⁶⁷ *Komitet do badania raka (Sztokholm)*, „Przegląd Weterynarski”, 1906, nr 10, s. 393.

⁶⁸ *Zakład badania raka*, „Przegląd Weterynarski”, 1906, nr 12, s. 495.

⁶⁹ *Towarzystwo dla zwalczania raka*, „Przegląd Weterynarski”, 1911, nr 2, s. 85.

⁷⁰ W. Berner, op. cit., s. 815–825; J. Supady, *Przykłady ewolucji zjawiska śmierci z powodu chorób zakaźnych w aspekcie historycznym*, „Studia Medyczne” 2009, T. 13, s. 79–84 [online] [dostęp: 28.08.2019] <http://www.ujk.edu.pl/studiamedyczne/doc/SM_tom_13/PRZYKLADY%20EWOLUCJI%20ZJAWISKA%20SMIERCI.pdf>.

szkarlatyna (płonica)	5210	8720
tyfus	6277	8941
uwiąd starczy (uwiąd organizmu)	11 227	13 763
wścieklizna	37	22

Źródło: *Rocznik statystyki Galicyi. R. 2, 1887 i 1888*, red. T. K. Rutkowski, Lwów 1889, s. 48, 49.

* W tabeli powtórzono nazwy chorób podane w źródle.

Spośród chorób odzwierzęcych zdarzały się wypadki włośnicy (w 1886 r. dużo wypadków zachorowań miało miejsce w Stanach Zjednoczonych)⁷¹, zachorowania na wąglik⁷², nosaciznę⁷³, wągrzycę⁷⁴, choroby wywołane przez pasożyty⁷⁵. W 1927 r. we Włoszech wprowadzono obowiązkowe szczepienie przeciwko durowi brzuszemu dla określonych grup osób (np. dla osób pracujących w służbie zdrowia, w zakładach wodociągowych lub mleczarstwie). W przyjętym rozporządzeniu przewidziano możliwość rozszerzenia szczepień na mieszkańców danej prowincji w określonych wypadkach⁷⁶.

Podsumowanie

W artykule ukazany został obraz najgroźniejszych chorób XIX w., przedstawionych na łamach „Przeglądu Weterynaryjnego”, rysowany przez przedstawicieli lwowskiego środowiska weterynaryjnego, wybitnych naukowców, stosujących najnowsze metody leczenia. Analiza czasopisma pozwala na stworzenie hierarchii najgroźniejszych chorób oraz sposobów walki z nimi. Warto podkreślić, że doniesienia o wszelkich nowinkach medycznych były publikowane na bieżąco. Świadczy to o dostępie do obcojęzycznej na-

⁷¹ A. Chelchowski, *Epidemia włośnicy (trichinosis) w Warszawie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 10, s. 376–379; Dr Józef Böhm, *weterynarz miejski w Norymberdze. Nowy wybuch nagminnej włośnicy w Bawarii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 11, s. 450–451; [Incipit] *Wypadki włośnicy (Trichinosis)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1886, nr 7, s. 157; Williams, *Częstość włośnicy w Stanach Zjednoczonych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1905, nr 3, s. 113; *Włośnica u ludzi w Danji*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1925, nr 4, s. 160.

⁷² *Ochrona od wąglika u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 5, s. 186, 187; *Stosowanie surowicy przeciwwąglikowej u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1925, nr 5, s. 206; *Wąglik u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 10, s. 355; M. Wołoszyński, *Z kazuistyki zakażeń zawodowych wąglikiem u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1930, nr 4, s. 120–124; *Zakażenie wąglikiem u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1893, nr 1, s. 18.

⁷³ K. Garalewski, *Nosacizna u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1894, nr 1, s. 16; J. Koch, *O ostrej nosaciznie u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 8, 9, s. 375, 376; *Nosaciznę u dziecka 3-letniego widział Van de Velde*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 1, s. 21; *Śmierć lekarza weterynaryjnego wskutek zakażenia nosacizną*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1929, nr 4, s. 161.

⁷⁴ A. Trawiński, *Przypadek wągrzycy w mózgu człowieka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1935, nr 6, s. 389–391.

⁷⁵ Dr Piotr Seifman, *Choroby pasożytnicze a w szczególności choroby zakaźne zwierząt domowych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1892, nr 7, s. 184, 185.

⁷⁶ *Szczepienie ochronne przeciw durowi brzuszemu we Włoszech*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1927, nr 3, s. 120.

ukowej literatury oraz obecności polskich medyków w ośrodkach zagranicznych. Dzięki temu to pierwsze polskie czasopismo weterynaryjne było miejscem polemik największych europejskich autorytetów w zakresie medycyny.

Bibliografia

Źródła

Rocznik statystyki Galicyi. R. 2, 1887 i 1888, red. T. K. Rutkowski, Lwów 1889.

Artykuły i opracowania

Baran S., Lutsyk L., Levytska L. „Przegląd Weterynaryjny” („Przegląd Weterynaryjny”) jako odzwierciedlenie medycyny weterynaryjnej, nauki i edukacji, „Forum Bibliotek Medycznych” 2017, nr 2, s. 226–237.

Berner W., *Stan sanitarny, ochrona zdrowia i sytuacja epidemiologiczna chorób zakaźnych we Lwowie w okresie Autonomii Galicyjskiej (lata 60./70. XIX w. – do 1914 r.)*, „Przegląd Epidemiologiczny” 2007, T. 61, s. 815–825 [online] [dostęp: 19.08.2019] <<http://www.przegl Epidemiol. pzh.gov.pl/stan-sanitarny-ochrona-zdrowia-i-sytuacja-epidemiologiczna-chorob-zakaznych-we-lwowie-w-okresie-autonomii-galicyjskiej-lata-60-70-xix-w-do-1914-r?lang=pl>>.

Bujko A., Baran S., *Zarys dziejów „Przeglądu Weterynaryjnego” (historia, tematyka, redaktorzy)* [online] [dostęp 26.08.2019] <<http://wmbc.olsztyn.pl/Content/5467/Przegl%C4%85d%20Weterynaryjny%2015%2011%202018.pdf>>.

Chwalba A., *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2008.

Doświadczenie dra Garnaulta, „Czasopismo Lekarskie” 1902, nr 8, s. 379 [online] [dostęp: 26.08.2019] <http://bc.wimbp.lodz.pl/Content/72075/CzasopismoLekarskie1902_T4nr08a.pdf>.

Dzięciołowska-Baran E., Gawlikowska-Sroka A., *Gruźlica – niekończąca się opowieść*, „Annales Academie Medicie Stetinensis. Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2019, nr 2, s. 157–161 [online] [dostęp: 16.08.2019] <https://www.pum.edu.pl/__data/assets/file/0004/70627/59-02_157-161.pdf>.

Fijałek A., Supady J., *Gruźlica płuc w Łodzi od schyłku wieku XIX do 1918 r.*, Łódź 2002.

Gayówna D., *Dobroczyńca ludzkości. Ludwik Pasteur. Życie i działalność*, Warszawa 1959.

Goetz Th., *Cudowny lek. Robert Koch, Ludwik Pasteur i prątki gruźlicy*, Kraków 2015.

Ryffié J., Sournia J. Ch., *Historia epidemii. Od dżumy do AIDS*, Warszawa 1996.

Seyda B., *Dzieje medycyny w zarysie. Cz 2 (od połowy XVII do połowy XX stulecia)*, Warszawa 1965.

Supady J., *Przykłady ewolucji zjawiska śmierci z powodu chorób zakaźnych w aspekcie historycznym*, „Studia Medyczne” 2009, T. 13, s. 79–84 [online] [dostęp: 28.08.2019] <http://www.ujk.edu.pl/studiamedyczne/doc/SM_tom_13/PRZYKLADY%20EWOLUCJI%20ZJAWISKA%20SMIERCI.pdf>.

Śródka A., *Rozwój nauk podstawowych i przedklinicznych*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 2014, s. 235–287.

Zwolska Z., *Koch i jego dokonania. Rys historyczny*, „Postępy Mikrobiologii” 2010, T. 49, nr 3, s. 139–150 [online] [dostęp: 20.08.2019] <<http://www.pm.microbiology.pl/web/pelne/vol4932010.pdf>>.

Artykuły z „Przeglądu Weterynaryjnego”

Chęłchowski A., *Epidemia włośnicy (trichinosis) w Warszawie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 10, s. 376–379.

Cholera i dżuma, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 7, s. 281.

Cholera powodem zamachu na lekarza weterynaryjnego, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 10, s. 409.

Dalszy ciąg doniesień o środku przeciw gruźlicy, podał R. Koch, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 3, s. 68–71.

Dr Józef Böhm, weterynarz miejski w Norymberdze. Nowy wybuch nagminnej włośnicy w Bawarii, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 11, s. 450–451.

Dr Piotr Seifman, Choroby pasożytnicze a w szczególności choroby zakaźne zwierząt domowych, „Przegląd Weterynaryjny”, 1892, nr 7, s. 184, 185.

Francis Carter Wood. Stosowanie roztworu koloidalnego ołowiu w leczeniu raka, „Przegląd Weterynaryjny”, 1928, nr 7, 8, s. 373.

Gruźlica bydła w Niemczech, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 2, s. 58.

Gruźlica ludzi i bydła, „Przegląd Weterynaryjny”, 1904, nr 5, s. 209.

Gruźlica ludzka a ptasia, „Przegląd Weterynaryjny”, 1897, nr 7, s. 215.

Gruźlica lwa, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 9, s. 291.

Gruźlica mięśni u świń, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 4, s. 121, 122.

Gruźlica psa, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 8, s. 255.

Gruźlica ryb, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 12, s. 382.

Gruźlica skóry u bydła, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 8, s. 256.

Gruźlica u kóz, „Przegląd Weterynaryjny”, 1894, nr 10, s. 334, 335.

Gruźlica u papug, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 10, s. 312, 313.

Gruźlica w rzeźniach niemieckich, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 5, s. 164.

Gruźlica zwierząt a ludzie, „Przegląd Weterynaryjny”, 1905, nr 1, s. 31.

Gruźlica zwierząt i ludzi, „Przegląd Weterynaryjny”, 1904, nr 10, s. 422.

[Incipit] „Carcinolysin”, „Przegląd Weterynaryjny”, 1924 R. 37 nr 3, 4, s. 125.

[Incipit] *200-tny tom „Virchow’s Archiv*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 2, s. 75.

[Incipit] *Gruźlica bydła rogatego nie jest chorobą jednoznaczną z gruźlicą człowieka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 8, 9, s. 306, 307.

[Incipit] *Instytut badań raka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1905, nr 3, s. 125.

[Incipit] *Kongres*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 5, s. 181.

[Incipit] *Prof. Dr. Robert Koch*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 6, s. 242.

- [Incipit] *Przeciw gruźlicy zaleca dr. Picot*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 9, s. 215.
- [Incipit] *Szczepienia ludzi pokąsanych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1904, nr 11, s. 484.
- [Incipit] *Szczepienie ochronne u ludzi przeciw wodowstrętowi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 10, s. 436.
- [Incipit] *Szerzenie się wścieklizny w naszym kraju*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 198.
- [Incipit] *Wypadki włośnicy (Trichinosis)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1886, nr 7, s. 157.
- J. Koch o ostrej nosaciznie u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny” 1902, nr 8, 9, s. 375, 376.
- K. Garalewski, Nosacizna u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1894, nr 1, s. 16.
- Kochinum*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 2, s. 42, 43.
- Komitet do badania raka (Sztokholm)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 10, s. 393.
- Królikowski S., *Faure. La tuberculose humaine, la tuberculose bovine et la tuberculose aviare sont une (Gruźlica ludzka, bydłęca i ptasia są identyczne.)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 3, s. 110.
- Królikowski S., *Gruźlica u papugi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 3, s. 68, 69.
- Krowianka i gruźlica*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1895, nr 9, s. 302.
- Leczenie gruźlicy*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 3, s. 77.
- Leczenie gruźlicy środkiem Kocha*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 1, s. 22.
- Leczenie gruźlicy u ludzi krwią zwierzęcą*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1929, nr 4, s. 161.
- Nocar. Gruźlica u zwierząt domowych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1895, nr 5, s. 167–172.
- Nosaciznę u dziecka 3-letniego widział Van de Velde*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 1, s. 21.
- Ochrona od wąglika u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1910, nr 5, s. 186, 187.
- Prątek raka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1888, nr 2, s. 43, 45.
- Prof. Sheridan Delépine, (Manchester), Czy gruźlica ludzka przenosi się na bydło rogate?*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1902, nr 5, s. 198, 199.
- Przeciwny czas trwałości raka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1925, nr 9, s. 341.
- Przymus kagańcowy i wścieklizna psów*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 8, 9, s. 277.
- Seifman P., *L. Pasteur. Wyniki szczepienia zapobiegawczego stosowanego przezeń po ukąszeniu przez psa wściekłego*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1886, nr 4, s. 74.
- Sochaniawicz T., *Walka z gruźlicą u bydła rogatego w Galicyi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 2, s. 41–46.
- Statystyka gruźlicy w Saksonii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1894, nr 3, s. 92.
- Statystyka osób pokąsanych we Lwowie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1907, nr 5, s. 179.
- Stosowanie surowicy przeciwwąglikowej u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1925, nr 5, s. 206.
- Stosunek pomiędzy gruźlicą człowieka i gruźlicą bydła rogatego*, „Przegląd Weterynaryjny” 1889, nr 12, s. 299, 300.
- Szczepienie ochronne przeciw durowi brzuszemu we Włoszech*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1927, nr 3, s. 120.
- Śmierć lekarza weterynaryjnego wskutek zakażenia nosacizną*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1929, nr 4, s. 161.

- Średniawa E., *Tępienie gruźlicy na Litwie (Tlumeni tuberkulozy zvirat w Litwe)*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1939, nr 2, s. 130, 131.
- Średniawa E., Krall E., *Zwalczanie gruźlicy w Danii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1938, nr 10, s. 767.
- Trawiński A., *Przypadek wągrzycy w mózgu człowieka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1935, nr 6, s. 389–391.
- Towarzystwo dla zwalczania raka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1911, nr 2, s. 85.
- Ukąszenia przez psy we Lwowie*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 198, 199.
- Umysłne samozakażenia gruźlicą*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 11, s. 476.
- Virchow: O działaniu szczepianki Kocha na wewnętrzne narządy indywiduów gruźliczych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1891, nr 4, s. 93, 94.
- Walka z gruźlicą na Węgrzech*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1898, nr 11, s. 353, 354.
- Walka z gruźlicą w Australii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 3, s. 87.
- Walka z gruźlicą w Austrii niższej*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1900, nr 2, s. 47–49.
- Walka z gruźlicą w Królestwie Polskiem*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 4, s. 137.
- Wąglik u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 10, s. 355.
- Williams. Częstość włośnicy w Stanach Zjednoczonych*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1905, nr 3, s. 113.
- Wł. Palmirski i Z. Karłowski. Wyniki szczepień ochronnych według metody Pasteur’a w roku 1904*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 5, s. 189.
- Włośnica u ludzi w Danii*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1925, nr 4, s. 160.
- Wyniki szczepień zapobiegawczych według metody Pasteur’a w roku 1911. Z pracowni bakteriologicznej Wł. Palmirskiego i Z. Kozłowskiego*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1913, nr 7, s. 213.
- Wołoszyński M., Z kazuistyki zakażeń zawodowych wąglikiem u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1930, nr 4, s. 120–124.
- Z Instytutu Pasteura w Paryżu*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1896, nr 4, s. 126.
- Zakażenie wąglikiem u ludzi*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1893, nr 1, s. 18.
- Zakład badania raka*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1906, nr 12, s. 495.
- Żenczykowski A., Pogląd na spólczeny stan nauki o wściekłości i na ochronne przeciwko niej szczepienia*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1888, nr 4, s. 86.
- Żórawski M., Gruźlica w świetle doświadczeń Koch’a*, „Przegląd Weterynaryjny”, 1901, nr 11, s. 373.

Human health in the Veterinary Review (*Przegląd Weterynaryjny*) – lifestyle diseases

Summary: This article analyzes the articles published by the *Veterinary Review* journal that were dedicated to public health in the partitioned Poland and other countries in the context of the most dangerous diseases in human medicine. The *Veterinary Review* was established in 1886 as a specialist journal, and its contributors were mostly Polish veterinary physicians. The journal is an excellent resource for veterinary history researchers, but it also contains valuable medical information. The paper discusses the most dangerous illnesses of the second half of the 19th and the first half of the 20th century. The journal’s

editors and authors witnessed the greatest discoveries in medicine. The names of Louis Pasteur, Robert Koch and many others continued to appear in the journal for several decades.

The journal testifies to the huge impact of veterinary medicine on human health. It significantly contributed to the elimination of animal diseases that pose a serious threat for humans. The readers had quick access to the latest medical news. Polish authors penned articles about human health, and articles from other journals, including Western publications, were also printed. Information about diseases that plagued societies at the time was supplemented by reviews of the latest medical literature, mainly from Western Europe.

Keywords: history of medicine, epidemics in 19th century, tuberculosis, rabies, cancer, breakthroughs in medicine, Robert Koch, Louis Pasteur